

O ŽENAMA I SOLI

GABRIJELA GARSIJA

Prevela
Dubravka Srećković Divković

■ Laguna ■

Naslov originala

Gabriela Garcia

OF WOMEN AND SALT

Copyright © Gabriela Garcia 2021

Translation copyright © 2020 za srpsko izdanje, LAGUNA

O ŽENAMA I SOLI

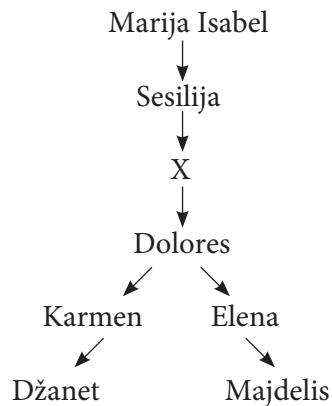
Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Sadržaj

1	NE IGRAJ IZA DALEKE PLANINE	11
2	SVE TE SADA DRŽI.	37
3	ENCIKLOPEDIJA PTICA.	58
4	TVRĐA DEVOJKA	75
5	NAĐITE PUT DO KUĆE	95
6	PLEN.	102
7	<i>PRIVILEGIO</i>	123
8	ONI VOLE PRLJAVŠTINU.	131
9	TAKVIM LJUDIMA	148
10	DA ĆE BOMBE ZAPLJUŠTATI	165
11	DRUGA	182
12	VIŠE NEGO ŠTO MISLIMO	202
	Izjave zahvalnosti.	219
	<i>O autorki</i>	223

Glorija
↓
Ana

Karmen
Majami, 2018.

Džanet, reci mi da hoćeš da živiš.

Juče sam gledala tvoje fotografije kad si bila dete. Natopljena solju, panirana peskom, s rupom u zubima i osmehom, na rubu okeana, moja jedina kći. U ruci ti knjiga jer si upravo to htela da radiš na plaži. Ne da se igraš, ne da plivaš, ne da se zatrčavaš u talase i sudaraš se s njima. Htela si da sediš u hladu i čitaš.

Ti u pubertetu, raskrečena na trambulini kao morska zvezda. Da li primećuješ naš iskrivljeni osmeh, kako su nam zajednička usta? Ti u pubertetu, ti na Floridi, Noć maturanata u Epkotu, dva stopala na dva različita mesta. To je moguće u Epkotu, tom diznjevskom svetiću, stajati s granicom među nogama.

Sunčano dete, s kosom koju neprestano baca vetar, bila si nekad srećna. Vidim to dok razgledam ove slike. Takvi osmesi. Otkud sam mogla znati da kriješ takvu tajnu? Jedino sam znala da si se neko vreme osmehivala, a onda više ne.

Čuj, imam tajne i ja. I kad bi prestala da se ubijaš, kad bi naučila da se uzdržavaš, možda bismo mogle sestiti. Možda

bih mogla da ti ispričam. Možda bi shvatila zašto sam se odlučivala za određene postupke, poput borbe da sačuvam našu porodicu na okupu. Možda postoje sile koje ni ti ni ja nismo ispitale. Možda, kad bih imala načina da sagledam čitavu prošlost, sve staze, možda bih imala i neki odgovor na pitanje zašto: zašto su nam životi ispali ovakvi.

Govorila si: *Ti nećeš ni o čemu da pričaš. Ti nećeš da pokažeš osećanja.*

Krivim sebe jer znam da si čitavog života htela od mene nešto više. Mnogo je onog što sam od tebe krila, i u mnogim pogledima sam svesno bila nesalomiva. Mislila sam da moram da budem dovoljno nesalomiva i za sebe i za tebe. Ti si se uvek mrvila. Ti si se uvek osipala. Mislila sam: *Moram ja da budem sila.*

Nikad nisam rekla: *Čitavog života se bojim.* Prestala sam da govorim s rođenom majkom. I nikad ti nisam ispričala iz kog sam razloga došla u ovu zemlju, a to nije onaj razlog iz kog sam po tvom mišljenju došla u ovu zemlju. I nikad nisam rekla kako sam mislila da ću neka osećanja ili neke istine, ako ih ne imenujem, moći sopstvenom voljom da nateram da nestanu. *Voljom.*

Reci mi da hoćeš da živiš i ja ću biti sve što želiš da budem. Ali ne mogu voljom da prikupim dovoljno života i za tebe i za sebe.

Reci mi da hoćeš da živiš.

Bojala sam se da se osvrnem jer tad bih videla šta nailazi. *Pre i posle* kao kad se so meša s vodom sve dok mi ne postanu međusobno nerazaznatljive, ali osećam joj ukus na tvojoj koži dok grlim tvoje grozničavo telo svaki put kad pokušavaš da se detoksikuješ. Svaka priča koja je udarila u našu priču. Bojala sam se da se osvrnem jer tad bih videla šta nailazi.

1

NE IGRAJ IZA DALEKE PLANINE

Marija Isabel
Kamagvej, 1866.

U šest i trideset, kad su svi motači cigara sedeli za svojim stolovima pred svojim gomilama listova i nadzornik zazvonio zvonom, Marija Isabel je pognula glavu, prekrstila se od ramena do ramena, pa uzela u mršave ruke prvi list. Čitač je uradio isto na svojoj platformi iznad radnikâ, samo što u rukama nije držao smeđe listove, već presavijene novine.

„Gospodo iz radionice“, rekao je, „danas započinjemo jednim pismom velike važnosti od cenjenih urednika *Aurore*. Ti ljudi pisane reči iskazuju toplu naklonost prema radnicima čije težnje ka takvom znanju – prirodnim naukama, književnosti i moralnom načelu – pothranjuju progres Kube.“

Marija Isabel je prešla jezikom duž gumastog naličja još jednog lista, a ta zemljasta gorčina bila joj je ukus sada već prisan kao da se rodio od nje. Položila je razmekšani list na slojeve koji su mu prethodili, dugačke rudne žile gomile kraj nje. Motači, kojima se dozvoljavalo da popuše koliko god hoće cigara, kresali su šibice i odbijali okruglačke oblačice dima držeći šake nad plamenom kao šator. Vazduh se zgušnulo. Marija Isabel se dotad već nadisala tolike duvanske

prašine da je patila od redovnog krvarenja iz nosa, ali nadzornik nije dozvoljavao radnicima da odignu letvice prozorskih kapaka više nego za trun – sunce bi isušilo cigare. Zato je prikrila kašalj. Bila je jedina žena u radionici. Nije htela da izgleda kao slabić.

Fabrika nije bila velika, po kubanskim merilima: svega stotinak radnika, dovoljno da se mota duvan sa jedne plantaže na kilometar-dva odatle. Drveno spremište u sredini čuvalo je u sebi listove osušene na suncu, potamnele, hartijaste ljuste koje će motači poneti na svoja radna mesta. Uz spremište, jedne merdevine protezale su se pored stolice na kojoj je sedeo Antonio, čitač.

Nakašljao se podigavši novine. „*Aurora*, petak, prvi jun hiljadu osamsto šezdeset šeste“, započeo je. „Red i valjani moral koje naši proizvođači cigara zapažaju u radionicama, kao i oduševljenje za učenje – nisu li to očigledni dokazi da napredujemo?“

Marija Isabel je prebirala po svojoj hrpi listova i izdvajala manje kvalitetne za filtere.

„...Samo uđite u neku radionicu koja upošljava dvesta ljudi i zapanjćete se kad zapazite taj vrhunski red, kad vidite da ih sve bodri zajednički cilj: da ispune svoje obaveze...“

Kroz ramena Marije Isabel već se širila bockava toplota. Taj blagi bol će narasti u sevanje kako budu prolazili sati, tako da na kraju radnog dana maltene neće moći da podigne glavu. *Da ispune svoje obaveze, da ispune svoje obaveze*. Ruke su joj se pokretale same od sebe. Zazvoniće zvono i ona će pogledati u gomilu cigara, glatkih poput gline, iznenađena kako ih je sve umotala. Zamišljala je slojeve smeđe boje kako se do u beskraj pretapaju jedan u drugi – stolovi su postajali zidovi, listovi su postajali oči, a ruke koje su nicali kretale su se u uzastopnom nizu dok sve i svi nisu postali deo iste

telesne poezije, ista pesma sačinjena od znoja. Vreme za ručak. Bila je umorna.

U ovom gradu je jedan uski zemljani put vodio pored fabričke kapije i nastavljao ka plantaži šećera udaljenoj kilometar i po, a i jedno i drugo bilo je u posedu kreolske porodice Portenjosa. Marija Isabel se vraćala kući tim puteljom, stazom koja je vijugala kroz senke i pružala joj kratke predahe od nemilosrdnog sunca. Razmišljala je o Antoniovim rečima: *Učenje je među njima postalo navika; danas ostavljaju za sobom borbe petlova da bi pročitali novine ili knjigu; sada preziru arenu s bikovima; danas su pozorište, biblioteka i središta korisnog druženja gde se oni viđaju kao stalni dolaznici*.

Istina je da se broj učesnika smanjivao otkako je *Aurora* obrazložila necivilizovanu prirodu borbi petlova i arena s bikovima. Ali njih nisu samo novinske preporuke ubedile da odustanu od krvavog sporta. Bilo je tu i preokupacija. Drugi radnici su pričali o pobunjeničkim grupama koje se dižu protiv španskih lojalista. O muškarcima koji treniraju u grupama da bi se pridružili drugima u pohodu na zapad, ka La Habani. Marija Isabel je isprva bila isuviše otvrdla od nedavne očeve smrti, uzrokovane demonskom žutom groznicom što ga je pojela za nekoliko nedelja, da bi primećivala, da bi preterano marila. Ali potom su svi samo o tome pričali.

Mada su se u to vreme glasovi o gerilskim borbama bili proširili i do njihovog kraja ostrva, širile su se i priče o unutrašnjim borbama. Generali milicije pojavljivali su se i iščezavali, zamenjivani čim njihovi ideali postanu slaba tačka. La Habana je, sa svojim imanjinama i imanjinama španskih

porodica, na revolt gledala s ravnodušnošću, a činilo se sve verovatnijim da će kraljica oštro kazniti svaku pobunu. U Mariji Isabel ljuta zebnja odavno je zamenila uzvišene prve ideje: *sloboda, oslobođenje*. Mrzela je tu neizvesnost. Mrzela je što joj sopstveni opstanak zavisi od neke mutne političke budućnosti koju gotovo da nije mogla ni da predstavi sebi.

Stigla je kući. Majka Marije Isabel sedela je na zemlji, leđima uz pro hladno blato boija*. Aurelija se i sama bila vratila sa rada, iz njiva.

„Mama?“ Marija Isabel se uznemirila što je tako zatiče, a uz Aurelijino lice se širilo neuobičajeno rumenilo, sve do vrha ušiju.

„*Estoy bien*“**, rekla je. „Samo sam zanemogla od hodanja. Znaš da sam sve manje sposobna.“

„To nije tačno.“

Aurelija se pridržala jednom rukom za zid.

„Mama.“ Marija Isabel je pipnula Aureliji čelo nadlaticom, iz koje je izbijao takav zadah duvanskog soka da se majka lecnula. „Ostani ti tu gde pirka i odmori se u amaki***, važi? Ja ću spremi ručak.“

Aurelija je pogladila Mariju Isabel po ruci. „Ti si dobra ćerka“, rekla je.

Zaputile su se ka visećoj mreži uvezanoj između palmi.

Majka Marije Isabel, iako satrvena decenijama gubitaka, teškog rada, svejedno je sačuvala izvesnu otmenost. Koža joj je bila glatka, gotovo bez borice, zubi dva uredna nepožuvela niza. Posle muževljeve smrti Aureliji su svraćali mnogi posetiooci, muškarci krezavi, suncem opaljene, istanjene kože,

* Kolibica, obično od trske i blata, palmovog lišća i sličnih materijala. (Prim. prev.)

** Dobro mi je. (Prim. prev.)

*** Viseća mreža, ležaljka. (Prim. prev.)

koji su imali da pruže malo u smislu bogatstva – magarca, parcelicu pod mangom i plantanima* – ali su nudili brigu o njoj, koju je ona sa žestinom odbijala. „Žena ne treba da se odrekne ljubavi prema Bogu, ni prema domovini, ni prema porodici“, govorila je u te dane, pre nego što su muškarci prestali da je traže. „Umreću kao udovica, takva mi je sudbina u životu.“

Ali majka je bila sve slabija, to je Marija Isabel videla. Traženje prikladnog muža za ćerku pretvorilo se kod nje u agresivnu posvećenost. Marija Isabel se bunila: ona je naj-srećnija bila u radionici, u njivi, dok se znoji nad vatrom, ljušti kasave i plantane i baca ih u tučanu kazuelu** s ključalom vodom sa rukavima poguranim do laktova, dok hvata svinjsku krv u čeličnu kofu da bi napravila sjajnocrnu krvavicu, dok raspolučuje vodom bremenit kokosov orah sa dva zamaha mačete. Istina je da je motanje cigara priželjkivan, ugledan posao – šegrtovala je gotovo godinu dana pre nego što je počela da radi za platu. Pa ipak, fabrika joj je plaćala po učinku, pola od onog što zarađuju muškarci, i bila je jedina žena u radionici, znala je da je muškarci preziru. Bili su čuli za onaj novi izum, u La Habani – kalup pomoću kog će gotovo svako s lakoćom smotati čvrstu cigaru – i pribijavali su se da je Marija Isabel vesnik onog što će uslediti: nekvalifikovanih raspuštenih žena i prljave dece koji će im preoteti posao bezmalo za crkavicu. Nabacivali su joj da bi mogla zaraditi bolju platu kad bi „zabavljala“ muškarce. Odbijali joj veći procenat zarade nego njima za plaćanje čitača.

Bilo je trenutaka, kao sad dok je posmatrala kroz prozor majku kako crvenog lica leži u visećoj mreži, kada je

* Plantan ili platano – vrsta neslatke banane koja se koristi za kuvanje. (Prim. prev.)

** Šira posuda za spremanje jela. (Prim. prev.)

zamišljala svet u kom Aurelija ne bi morala da radi, u kom bi ona sama vreme provodila starajući se o majci umesto da mota duvan s muškarcima. I sa rezignacijom je znala da bi rekla „da“ svakom muškarcu koji bi joj ponudio lakše dane. Takva je bila njena sudbina.

Posle ručka su sledili romani: Viktor Igo, Aleksandar Dima, čak i Vilijam Šekspir; *Grof Monte Kristo*, *Jadnici*, *Kralj Lir*. Neki su među motačima bili toliko popularni da su likovi iz njih postajali imena cigara: tanki, tamni Montekristo i debeli, sladunjavi Romeo i Hulijeta, čije su prstenove krasili prikazi viteških borbi i zlosrećnih ljubavnika.

Bili su pri početku druge knjige *Jadnika*, odabranih glasanjem s retkim konsenzusom nakon što je čitač dovršio *Zvonara Bogorodičine crkve*. Čitavom radionicom razlegao se aplauz po svršetku *Zvonara*, zbog čega ih je don Heronimo, koji je vladao radionicom kao da je glavom i bradom zli arhiđakon Bogorodičine crkve, ukorio. Ali radnici su zaklicali kad im je Antonio otkrio da ima u svom posedu španski prevod još jednog romana Viktora Igoa i da taj obuhvata pet tomova o buni i okajanju, političkim ustancima i sponama ljubavi, roman koji obećava da će dirnuti i prosvetiti pre bolnog svršetka.

To je bilo najnespornije glasanje u celokupnoj istoriji kompanije *Portenjós i Gomez*. I sad je Marija Isabel provodila popodneva putujući daleko iza njiva šećerne trske i morskog solju plavljenih plantaža, do magličastih obala Francuske. U mislima je koračala kaldrmisanim ulicama Pariza, brčkala stopala u Seni, prelazila mostove i lukove nad tom rekom u kočiji kao kakva plemićka. Izravnavala je hrskavičasti list između usana, duboko uvukavši vazduh u

iščekivanju dok je policijski inspektor Žaver ponovo hapsio Valžana, osuđenika-begunca. Razmišljala je o bekstvu, o ponovnom zatočenju. Razmišljala je o sebi. O tome kako bi bilo kad bi neko napisao knjigu o njoj. Kad bi neko poput nje *napisao knjigu*.

„Onaj ko je zadubljen u samog sebe nije besposlen. Ima vidljivi posao i nevidljivi posao.“*

Antonio im je prenosio Viktora Igoa sa žarom, kao da njihov vlastiti rad, to motanje duvana, zavisi od njegove dikcije. I u mnogom pogledu i jeste bilo tako. Marija Isabel je govorila sebi da ona, mlada žena koja bi trebalo da sedi kod kuće i čeka udvaranje, rinta u toj prevrućoj fabrici zato što joj je ostavljen bezvodan komad zemlje, nema oca i brata da je snabdeju hlebom. Ali radovala se unapred svakom danu, gladna svetova koji su se otvarali dok se ona grbila nad svojim listovima, dovodeći do savršenstva svaki smotuljak i pečat – vesti iz prestonice u kojoj je bila samo jednom, oglasi za prodaju robova ukraj uredničkih članaka gde se ta praksa osuđivala kao nemoralna i zatucana, objave o naučnim kuriozitetima i dojave o varvarskim ili nečasnim vlasnicima plantaža, putopisi sa dalekih mesta koja gotovo da nije mogla ni da zamisli.

A tu su bili i pokloni. Izlazila je iz radionice i videla Antonija pored nadzornika dok je don Heronimo čitao naglas podatke o proizvodnji i kvotama za taj dan. Antonio je bio vezao svog konja za jedan stub i pričvrstio mu na leđa sedlo, nešto što Marija Isabel nije videla nikad sem u La Habani, gde gospoda nisu jahala na golom konju kao što se jaše na selu. To je na nju ostavilo utisak, a može biti da je on njeno piljenje pogrešno shvatio kao nešto drugačije prirode, jer sledećeg jutra je na njenom stolu za motanje počivala niska

* Viktor Igo, *Jadnici*, prevod dr Nikole Banaševića. (Prim. prev.)

ljubičastog cveta bugenvilije. A onda je, pre nego što će krenuti da čita priče iz novina za taj dan, Antonio dotakao šešir, pogledao joj u oči, osmehnuo se.

Uplašila se, dabome – uplašila se da će don Heronimo videti cveće na njenom stolu i prozvati je zbog nepristojnosti, možda joj uskratiti platu ili, još gore, pomisliti da je bezbožna, pojačati udvaranja. Ko zna šta don Heronimo prosuđuje kao dopustivo. Njegov gnev je bio od neupitomljive vrste, nepredvidljiv, bez povoda. Mnogo puta joj je pretio, jednom je ščepao otpozadi za vrat kad joj je zbog čitanja nečega opala pažnja pa je usporila s motanjem. Ostavio joj je masnice u obliku prstiju koje su trajale nedeljama. Nijedan muškarac nije je odbranio, čak ni Antonio. Zato je brzo ćušnula cveće ispod okovratnika. A uveče je izašla vukući noge, sa očima uprtim u pod, zabrinuta da će Antonio opet pogledati ka njoj i ubeđena da ne bi znala šta bi tad rekla.

No pokloni su se nastavili – mirisan, zreo mango; mastionica s tananim perom; sićušan filigranski broš iskovan od metala. Nalazila ih je skrivene pod slojevima duvanskih listova i tajila ih najbolje što je mogla. Nikom nije govorila za to udvaranje i izbegavala je Antoniovo piljenje, mada bi povremeno on pročitao neki naročito nežan pasaž, i ona bi ga okrznila pogledom samo na tren, i uvek su njegove oči bile uprte u nju.

A onda je jednog jutra ušla i tu je na njenom stolu počivala, neskrivena: knjiga, s hrbatom plave boje i grubim na dodir, i sa stranicama od tankog, glatkog papirusa. Nije umela da pročita naslov i sakrila ju je pod greben završenih cigara. Marija Isabel je znala da bi je don Heronimo smatrao drskom što donosi knjigu u radionicu, optužio bi je za dokoličenje, možda je poslao kući, ubeđen da žena nikad ne može da se nauči strogim normama koje se zahtevaju u radu. Ali u

vreme ručka otrčala je kući, sa knjigom ispod miške, a dok je kuvala jam nad vatrom od drva, Marija Isabel je rasterivala dim njenim stranicama. Kad je bila sigurna da majka ne gleda, pratila je reči, povlačila prstima duž krivina i naglih ivica njihovih oblika. Bilo je to kao kad se mota duvan, ta potreba da se prate lukovi i okuke na papiru, da se taj osećaj ureže u pamćenje. Knjigu je sakrila pod krevet.

Kad je tog popodneva susrela Antonija na konju, pre nego što je stigao išta da kaže, Marija Isabel je učtivo uputila svoje pitanje: „Ako bih smela biti tako drska da upitam, i oprostićete mi što sam indiskretna, kako glasi naslov knjige koju ste ostavili na...“

„Otkud vam pomisao da sam to uradio ja?“, poklopio ju je Antonio sa osmehom koji mu je rastegao rošave obraze. Marija Isabel je nagonski prikupila haljinu kao da će poći.

Ali Antonio ju je zaustavio uhvativši je za mišicu. „*Sesilija Valdes*“, rekao je. „Novela. Nisam znao da ne umete da čitate. Nije trebalo da budem tako drzak. Nadam se da ćete mi oprostiti i prihvatiti iskreno uverenje da nisam time mislio ništa ružno.“

„Zašto ste mi je dali?“

„Verovatno će zvučati otrcano ako kažem da ste vi ote-lotvorenje njene junakinje *Sesilije Valdes*. Možda me zato nešto i vuče k vama.“

Nije znala kako da odgovori, pa je samo odvrtila pogled i rekla: „Moram da stignem kući pre mraka“, posle čega ju je on upitao kako se zove.

„Marija Isabel, hoćete li mi dozvoliti da vam čitam?“, rekao je.

„Hoćete da kažete, izvan radionice?“

„To bi mi bilo najveće zadovoljstvo.“

Pružila mu je knjigu.

„Hvala vam na tako velikodušnoj ponudi“, kazala je. „Ali bojim se da ne mogu da je prihvatim.“

Marija Isabel je mislila da je spremna da prihvati, da ispunji svoju obavezu. *Može li čovek naučiti da se zaljubi umom?* Osmotrla je tog čitača s vratom kao u bika. Kako je smešno što muškarci misle da tako lako mogu upoznati neku ženu. Čekaće dok čekanje više ne bude moguće.

Majci je, međutim, bilo sve gore. To je znala po kašlju koji ju je presamićivao i tresao. U poneke večeri Aurelija do te mere nije imala apetita da je legala ranije i ostavljala Mariju Isabel da jede sama. No i dalje se majka svakog dana budila i spremala za svoje pešačenje do njive sa šećernom trskom. Marija Isabel ju je molila, ali Aurelija bi radila do dana svoje smrti – pa i posle njega, kad bi mogla. To su obe znale.

A onda se u Kamagvej slio rat. Neumitan, to joj je bilo jasno. Svake godine *Aurora* je obavestavala o sve više Kubanaca i sve manje poslova; privreda se pojačano koncentrisala na šećer, na plantaže zasnovane na radu robova. I takođe u novinama: abolicionistički pokret jači sa svakim danom, a španski porezi sve gori. Čula je da je jedan bogati vlasnik plantaže u Santjagu oslobodio robove i proglasio nezavisnost od Španije. Čula je šaputanja o tajnim sastancima. Ali nije očekivala da borba dosegne do *njenog* života tako brzo.

Mariju Isabel su jedne noći probudili zvuci čizama koje krše vegetaciju i svetlosne šare fenjerâ koje su igrale po zidovima. Provirila je kroz prozor, vodeći računa da ostane što bolje skrivena, i razaznala desetine muškaraca u nepogrešivo prepoznatljivim plavo-crvenim uniformama Monarhije, sa bojama zastave na reveru. Nosili su muskete i mačeve, lica

su im bila ispijena i umorna, i videla je, nejasno, na pantalonama pojedinih nešto što je ličilo na sasušenu krv.

Nije mogla da zaspi te noći i čvrsto je stezala samu sebe, čula prvi daleki tupi udar puške, majka se čitave noći preko puta nje na mahove budila i kašljala. Dva dana su tako provele, šćućurene u senci svojih posteljnih platformi, kao iza nekih drvenih štitova. Krici i pucnjevi, metal koji udara o metal, muškarci čija agonija odjekuje kroz tu buku.

Trećeg dana Aurelija je dobila groznicu i Marija Isabel ju je držala u krilu, brisala joj lice krpom i šaputala molitve Nuestra Senjori de la Karidad* dok su majku probijali hladni znojevi. Četvrtog dana borbe su se stišale. Istovetno prodoran kao zvuci tog iznenadnog rata bio je i intenzitet tišine koja je usledila, smrad truleži. Danima nisu jele, pa su prekopale po teglama ušećerene guave, fruta bombe** i paradajza koje su pripremile mesecima pre toga, i dok je majka mlitavo ležala, Marija Isabel joj je kašikom sipala trun po trun u usta. A kad je bila sigurna da je tišina potrajala, Marija Isabel se odvažila da pođe stazom kojom je odlazila na posao svakog dana, sada zagušenom pramenjem dima, mirisom ugljenisanih palmi. Morala je da nađe hranu. Morala je da nađe svoje susede. U daljini je videla požar i izgovorila je nemuštu molitvu-zahvalnicu što je poštdeo njen dom.

Išla je i išla kroz tišinu, osluškujući ne bi li čula druge ljude, znake života. Na njene pozive odgovarao je samo šumor šećerne trske i ljutka.

A onda, kad je skrenula ka rečnoj obali, gde je prala već svake nedelje i sunčala se, saplela se o nešto što je ličilo na kladu usidrenu u travi. Pogledala je naniže i zavrištala.

* Našoj Gospi od Milosti. (Prim. prev.)

** Kubanski naziv za papaju. (Prim. prev.)